زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە …(4-7) … ئیدگار مۆران

ناسنامەی ئاوێتە
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

ئیدگار مۆران (Edgar Morin) فەیلەسوف و کۆمەڵناسی فەڕەنسی هاوچەرخ لە 8ی یۆلیۆ 1921 لە شاری (پاریس) لە دایکبووە. لە ساڵی 1940 کاتێك ئەڵمانیا وڵاتی فەڕەنسای داگیر کرد، مۆران هاوکاری پەنابەرانی کرد و چووە ریزی هێزی بەرگری فەڕەنسییەوە و ناوی (مۆران) وەك نازناوێك بۆ بە ئەندامبوونی هێزی بەرگری فەڕەنسی بە کار هێنا و دواتر لە ساڵی 1941چووە ریزی حزبی شیوعی فەڕەنسییەوە… ئێستا لە ڕێکخراوی یونسکۆ وەك سەرۆکی وەکالەتی ئەورووپی بۆ کلتور کار دەکات.

عاقڵی شێت

دۆستۆفسکی لە هەمووان زۆتر لە مرۆڤ گەیشتووە، دەستەواژەی "عاقڵی شێت" جوانترین تێگەیشتنە لە بارەی تراژیدیای مرۆڤایەتییەوە، جوانترین تێگەیشتنە لە بارەی نێودژییە مرۆییەکان، هەمان شت بەرانبەر لێکدوورکەوتنەوەی ناوەوەی مرۆڤ… دنیای دۆستۆفسکی دنیای ململانێی گومان و ئیمان، ئومێد و نائومێدی…
لە ڕۆمانی (گەمژە)دا دەنوسێت وەك من بزانم بەزەیی یاسایەکی جەوهەرییە، تاکە یاسایەکە بۆ بوونی هەمووان. دۆستۆفسکی هۆکاری سەرەکی بێداربوونەوەی فیکری فەلسەفی ئیدگار مۆران بووە! چونکە ئیدگار مۆران عاشقی نێودژییەکانی فەلسەفەیە و فەلسەفە لەلای ئەو خۆشەویستی نییە بۆ دانایی، بەڵکو بڕوابوونە بە شیعرییەتی ژیان، مۆران بڕوای بە مانای برایەتی و لێکنزیکبوونەوە هەیە و دەڵێت من بڕوادارم ئەو کاتانەی گوێ لە موزیکا دەگرم، ئەو کاتانەی لە دیمەنێکی سرووشتی رادەمێنم.

سرووشتی ئاوێتە

یەکێك لە کتێبە گەورەکانی ئیدگار مۆران کتێبی (میتۆد-La Méthode)

لە بەشی شەشەمدا دەڵێت هیچ کاتێك پرسیار کردن لە بارەی مرۆڤەوە، وەك ئەمڕۆ ئامادەیی و چڕیی وا زۆری بەخۆوە نەدیووە، پرسیارکردن لە بارەی ناسنامەی مرۆڤ، بە هەموو جیاوازییەکانەوە پرسیاری ئەمڕۆیی ڕۆشنبیرییە! ئەوەش بۆ ئامادەیی ئەو تووندوتیژی و دڕندەییە ناگەڕێتەوە، کە بەرێکی ژیاری ئێمەی گرتووە، چونکە هەرگیز مێژوویی مرۆڤایەتی بێ تووندوتیژی نەبووە، بەڵکو پەیوەندی بە ئامادەیی و چڕی خودی وێنەکانی تووندوتیژییەوە هەیە، ئەو وێنانەی میدیاکان بۆ زۆتر خێرەپێشخستن بەرزی دەکەنەوە.
پرسیارکردن لە مرۆڤ، پرسیارکردنە لە نێودژییەکان، پرسیارکردنە لەو نێودژییانەی بوونی مرۆڤ دەبڕن… لە نێوان بونیادنان و وێرانکردن، تواناکانی مرۆڤ لە داهێنان سنووریان نییە، وەك چۆن شەیدای مرۆڤ لە تێکدان و وێرانکردن و هەڕەشەکردن لە ژیان سنووری نییە،… ئیدگار مۆڕان لە هەموو ئەو نێودژییانەی بوونی مرۆڤ دەبڕن، پرسیاری ناسنامە بەرز دەکاتەوە و پێیوایە ناسنامەی مرۆڤایەتی لە سەر فرەیی وەستاوە، فرەیی رەقی لە بوونی خودی مرۆڤ، فرەیی دەرکەوتنی مرۆڤ وەك بوونێکی خالق و ئابووری و مەعریفی و هەڵچوونئامێز و ئارەزووخواز، مرۆڤ بوونێکی خێرخوازە وەك چۆن شەڕخوازە… بۆیە ناشێ تەنها لە روویەکەوە لە مرۆڤ نزیك بکەوینەوە، بەو مانایەش ناشێ بە سادەیی لە ناسنامەی مرۆڤ بڕوانین.

ناسنامەی مرۆڤ ئاوێتەیە، چ پەیوەندی بە تاکەوە هەبێت، یان ڕۆشنبیرییەوە، ئێمە لە بەرانبەر راستییەك وەستاوین، راستییەك کە پەیوەندی بە چەمکی ناسنامەی ئاوێتەوە هەیە، ئەو ناسنامە ئاوێتەیە جیاوازییەکانی مرۆڤی لە خۆ گرتووە، نێودژییەکانی دەنوێنێ، ناتوانین لێینزیك بکەوینەوە، تەنها لە ڕێگای فیکرێکەوە نەبێت، کە ئەویش ئاوێتەیە و بە سەر ماناکانی قەیران و ئاژاوە و کتوپڕی و دڵنیایی و …. کراوەتەوە، هەموو ئەوانەش جیاکارییەکانی بوونی ئێمەی پێکهێناوە! ئەو فیکرە ئاوێتەیە هەموو ئەو ئاژاوە و ئەو هەڵوەرینە بە یەکەوە دەلکێنێ، کە قابیلی بەیەکەوە لکان نیین، کەواتە ئەوە ئەرکی فیکری ئاوێتەیە، ناسنامەی ئاوێتە کەشف بکات.

ئیدگار مۆڕان حەقیقەتی بوونی مرۆیی لە سێ رەهەندی بەیەکەوە لکاودا دەبینێ: رەهەندی بایۆلۆجی، رەهەندی کۆمەڵایەتی، رەهەندی ڕۆشنبیریی. ئەو سێ رەهەندەش سێ سنوور بۆ مرۆڤ دەستنیشان دەکەن: تاکگەرایی و کۆمەڵگا و جۆر، ئەگەرچی بشتوانین لێکیان جیا بکەینەوە، بەڵام ناتوانین لێکیان بکەین، بەو مانایەش تاك هەر لە نێو تایبەتمەندییە تاکگەرایی و بایۆلۆجییەکەی خۆیدا دەمێنێتەوە و

رەهەندی رۆشنبیریی هەموو جۆرەکانی مرۆڤ جیاوازی خۆیان هەیە و تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگایەك لەگەڵ کۆمەڵگایەکی دیکە جیاوازی خۆی هەیە.

بنەماکانی ناسنامەی ئاوێتە لە "سرووشتی ئاوێتە"ی بوونی مرۆڤ دایە، بایۆلۆجیا و دەروون تایبەتمەندییەکانی تاك دەنوێنێ و تاکگەرایی لێدەکەوێتەوە، بەڵام ئەو تایبەتمەندییە جێگیر و هەتا هەتایی نییە، بەڵکو قابیلی گۆڕانە و بەپێی پرۆسیسەکردنی پێداویستییەکانی بوونی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریی کاریگەری لە سەر تاك دروست دەکات و تاك بە رووی ئەویدیکەدا دەکاتەوە. ئەو کرانەوەیە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییە بوونی مرۆییمان دیاری دەکات، بە هۆی ئەو پیداویستییە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییە ناتوانین قسە لە تاکگەرایی ناسنامە بکەین و ئەویدیکە لە خۆمان جیا بکەینەوە، وەك چۆن ناشێ بوونی تاك لە بوونی کۆمەڵگا و بوونی جۆرێکی دیاریکراو بتوێنینەوە, کەواتە مەسەلەکە پەیوەندی بە سرووشتی ئاوێتەیی بوونی مرۆڤەوە هەیە، پەیوەندی بە نێودژییەکانی ناخی مرۆڤەوە هەیە، پەیوەندی بە ئاگایی ئەخلاقی و گەشەی نێوان تاك و کۆمەڵگاوە هەیە، ئاگایی ئەخلاقی پەیوەندی بە هەر سێ رەهەندی تاك و کۆمەڵگا و رۆشنبیرییەوە هەیە. بەو مانایەش کردەی ئەخلاقی، کردەیەکی ئیستاتیکییە، ئەو ئیستاتیکایەی کردەی ئەخلاقی بەرهەم دەهێنێ، تاك بە ئەویدیکەوە دەبەستێتەوە، بۆ ئەوەی ئیستاتیکایەکی ئاوێتە بونیاد بنێ، ئیستاتیکای ئاوێتە سەرەتا خود ئاوێتەی خود دەکات، کە بشێ چاو بە خۆیدا بخشێنێتەوە و رەخنە لە خۆی بگرێت، بەڵام بەستێتەوەی تاك بە ئەویدیکەوە، چەمکی ئیستاتیکای ئاوێتە و کراوە بە سەر ئەویدیکە بەرهەم دەهێنێ، ئەو مەسەلەیەش پەیوەندی بە ئاڵوگۆڕی نێوان خود و ئەویدیکەوە هەیە و چەمکی پەیوەندی هاوبەشی (continuity) لێدەکەوێتەوە.

فیکر و ئاینده

مۆڕان لە کتێبی (فیکر و ئاینده، قسەکردن لە بارەی فیکری ئاوێتە) بەو شێوەیە قسە لە سادەیی دەکات و دەڵێت سادەیی یان یەکێك یان زۆران دەبینێ، بەڵام نابینێ، کە یەك لە هەمان کاتدا زۆر پێکدەهێنێ! با مرۆڤ وەك نموونەیەك وەربگرین، مرۆڤ بوونەوەرێکی بایۆلۆجییە، لە هەمان کاتدا خودێکی رۆشنبیرییە و لە ناو فیکر و زمان و ئاگاییدا دەژی. ئەرکی مەعریفەی زانستی پشتبەستنە بە ویستی سادەیی و ویستی سادەیی لە کەشفکردنی سادەیی شاراوەدایە، سادەیی دەلالەت لە شاراوەی پشت فرەیی دیار و تێکچوونی دیاری نادیار

دەکات.

زانایان پێیانوایە بەش (الجزیوء -molecule) یەکەی سەرەتایە، لە نەسەقێکی یان لە سیستەمێکی زۆر ئاڵۆز پێکهاتووە و ناتوانین لە دەوروبەری جیای بکەینەوە، سەرەڕای ئەوەش تێکچوونی فیزیایی لە ناوەوەی گەردووندا گەشە دەکات، ئەوەی بە گەرمی ناوی دەبردرێت، لە راستیدا دەلالەت لە ئاژاوەی بەشەکان یان گەردیلەکان دەکات.

گەشەکردن بەرەو ژیانەوەی جۆرەکانی سرووشت و مردنمان دەکاتەوە… بەمجۆرە لەناوچوون و تێکچوون بە شێوەیەك لە شێوەکان بە دوای یەکدادێن، وەك ئەوەی یەکێکیان دوژمنی ئەویدیکەیان بێت. هیراکلیتس دەڵێت ئێمە بە هۆی مردنەوە دەژین، بە هۆی ژیانەوە دەمرین. واتە ئێمە بە هۆی مردنی خانەکانمان زیندوو دەبینەوە، وەك چۆن کۆمەڵگا بە هۆی مردنی تاکەکانی زیندوو دەبێتەوە.

فیکری ئاوێتە هەرگیز روونی و جێگیربوون و حەتمییەت رەتناکاتەوە، بەڵام دەزانی تێڕای ناکەن و هەمیشە بیرمان دەخاتەوە (لە بیرتان نەچێ واقیع لە گۆڕاندایە، نوێ دەتوانێ ببوژێتەوە، ئێمە پێویستە جۆرەکانی وێرانبوون بیر خۆمان بخەینەوە کە دیدی سادەیی داهێناوە). پێویستە تێبگەین هەر لە رۆژی لە دایکبوونەوە نابڕوایی و شیانەیی بەشی راستی ژیانی هەر یەکێکمانی لە سەر بونیاد نراوە، هیچ کەس لە ئێمە نازانێ دواتر دووچاری چ نەخۆشییەك دەبێت، یان لە ژیاندا چارەنووسی بە چی دەگات، بەڵام دەزانێ دەمرێت، ئەگەرچی رۆژی مردنی خۆی نازانێت، چونکە مێژوو لە سەر کتوپڕی و لە ناکاویی و نادڵنیایی وەستاوە…

بەمجۆرە سادەیی و کورتبوونەوە بۆ یەکەی سەرەتایی جۆراوجۆری مەعریفی، وەك گەردیلە لە فیزیا و خانە لە زانستی ژیان و ئاوێتەبوون لە گرامەری زمان… وەك یەکەی نەشیاوی هەڵوەشانەوە و یەکەی شیاو بۆ دەستبە سەرداگرتن و پێوانەخوازی هەژموونی خۆیان هەیە، سیستمی سادەیی، بە رێکخستنی گەردوون هەڵدەستێ لە رێگای کورتبڕی و جەوهەری داخراو و جێگیر و پاك و بێگەردی و نەمری، کە نە لەناوچوون ناس دەکا و نە تێکچوون دەناسێ.

فیکری ئاوێتە پەیبردنە بە فرەیی مەعریفە، فیکری ئاوێتە پەیبردنە بە رەهەندەکانی مەعریفە، بەڵام یەکێك لە بەڵگەنەویستەکانی ئاڵۆزی فیکری ئاوێتە، ئەوەیە کە چۆن تەواوی مەعریفەکان دەگوازێتەوە، ئەوەش لە بڕوابوون بە ناتەواوی مەعریفەوە دێتە بەرهەم، لە

ناب□وایییەوە بەدی دێت.
کەواتە ئاڵۆزی چییە؟ مۆڕان دەڵێت ئاڵۆزی لە پێکهاتە لێکدوورەکان چنراوە، ئەو پێکهاتە چنراوانەی کە ناتوانرێت لێکیان بکەینەوە، ئاڵۆزی لە رووداو و کردە و کارلێککردن و هەڵگەڕانەوە و رووبەرووبوونەوە و کتوپڕی دنیای دیاری ئێمە چنراوە، بەڵام بە شێوەیەکی پڕ لە نیگەرانی، تێکەڵ بەیەکتر بوونە، ئەو ئاوێتەبوونە شیاوی لێکجیا بوونەوە و تێکچوون و نابڕوایی نیین، بەو مانایەش زیندووبوونەوەی فیکری ئاوێتە هەمیشە پەیوەستە بە نیگەرانی و گرژی نێوان پەیبردن بە بەشەکان و پەیبردن بە ناپارچەیی و کورت نەکراوەیی مەعریفە، هەروەها دانان بە کەموکوڕی و ناتەواوی مەعریفەکان.

مۆڕان دەڵێت خودی ئەو نیگەرانی و گرژییە ژیانم دەجولێنێ، بۆیە هیچ کاتێك ناتوانم خۆم رادەستی مەعریفە بەشکراوەکان بکەم، وەك چۆن ناتوانم هیچ بابەتێك لە ناوکۆییی و پێشەکی و رێچکەکەی خۆی داببڕم و دراسەی بکەم، هەمیشە بیر لە فرەیی رەهەندەکانیان دەکەمەوە، هەمیشە پێموایە حەقیقەتە قووڵەکان ململانێی یەکتر دەکەن، ئەوەی بۆ من تەواوە، بۆ ئەویدیکە دەشێ پڕ بێت لە کەموکوڕی. کەواتە هیچ ناوکۆییەك لە یەك رەگەز پێکنەهاتووە، ناتوانین لە هیچ ناوکۆییەك بگەین، ئەگەر دەوروبەرەکەی نەکەینە قوربانی، کەواتە وەك ئەوەی مۆڕان بۆی دەچێت واقیع پەیوەستە و لە هەمان کاتدا لێکجیاشە، واقیع دەکەوێتە نێوان ناوکۆیی کراوە و دەوروبەرەکەی، ناسنامەش هەمیشە بە ئاوێتەیی دەمێنێتەوە.

هەولێر 17/7/2017